

บทที่ 4

ภาพสะท้อนระหว่างอุปแต้มกับสังคมและวัฒนธรรมไทย-ลาว

จากการสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับอุปแต้มในเขตอีสานตอนกลาง ภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรมที่ปรากฏ นอกจากกรรมวิธีกระบวนการทางช่าง รูปแบบทางศิลปกรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะที่เป็นอัตลักษณ์ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน วรรณกรรมท้องถิ่น ช่างยังได้สอดแทรกเรื่องราวต่าง ๆ ทางวิถีชีวิตของชาวบ้าน ทำให้เห็นถึงเรื่องราวทางสังคมและวัฒนธรรมของคนกลุ่มนี้ ที่ได้แทรกไว้ตามเรื่องราวที่สำคัญ ๆ ของอุปแต้ม นอกจากนี้ อุปแต้มที่ปรากฏยังมีส่วนสำคัญในการแสดงบทบาทและหน้าที่ต่อสังคม ซึ่งแสดงออกมาในลักษณะต่าง ๆ ตามที่สังคมนั้น ๆ จะปรับรับ และนำไปใช้

ในการศึกษาข้อมูลทางด้านสังคมและวัฒนธรรม แนวคิดและทฤษฎีที่จะนำมาใช้ในการวิจัยวัฒนธรรมปกติจะใช้ทฤษฎีทางสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา เริ่มแต่ทฤษฎีวิวัฒนาการ ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ ทฤษฎีเครือข่าย ทฤษฎีการแพร่กระจาย มาจนถึงทฤษฎีขัดแย้ง ขัดแย้งต่าง ๆ ที่เรียกว่า Post Modernism หากมองไปที่ตัววัฒนธรรม ซึ่งจะต้องถูกศึกษาวิจัย โดยภาพรวมแล้วมันคือ วิธีการดำเนินชีวิตของคนในสังคม แต่ถ้าแยกออกเป็น 2 ส่วน ก็จะเป็นวิถีทางสังคมกับวิถีทางศิลปะ กล่าวคือ วิถีทางสังคม เรียกว่า "สังคมวัฒนธรรม" วิถีทางศิลปะ เรียกว่า "ศิลปวัฒนธรรม"

วัฒนธรรมด้านสังคม เป็นสมมุติบัญญัติที่มนุษย์สร้างขึ้นมา เพื่อให้ชีวิตและสังคมได้ "อยู่รอดปลอดภัย" ส่วนวัฒนธรรมด้านศิลปะ เป็นวัฒนธรรมสุนทรีย์ โดยที่สังคมมนุษย์ได้สรรค์สร้างขึ้นมาจากอยู่รอดปลอดภัยได้อย่างยั่งยืนมั่นคงแล้ว จนกระทั่งวิถีการดำเนินชีวิตเข้าสู่สภาพ "การอยู่ดีกินดี" ศิลปวัฒนธรรมจึงเกิดขึ้น

ทฤษฎีทางสังคมวิทยา มนุษยวิทยานั้น จะใช้เป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยวัฒนธรรมทางสังคม แต่ศิลปวัฒนธรรม ทฤษฎีที่ใช้เป็นหลักในการศึกษาวิจัยควรเป็นทฤษฎีแห่งสุนทรีย์หรือความงาม Aesthetics (เอทเทียติก) แล้วอาจใช้ทฤษฎีทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาเป็นทฤษฎีเสริม ทฤษฎีทางสุนทรีย์ นั้นมีทั้งด้านศิลปกรรม ดนตรี นาฏศิลป์ และวรรณกรรมจะใช้ทฤษฎีใด ๆ ก็ขึ้นอยู่กับเนื้อหาของศิลปวัฒนธรรมนั้น ๆ

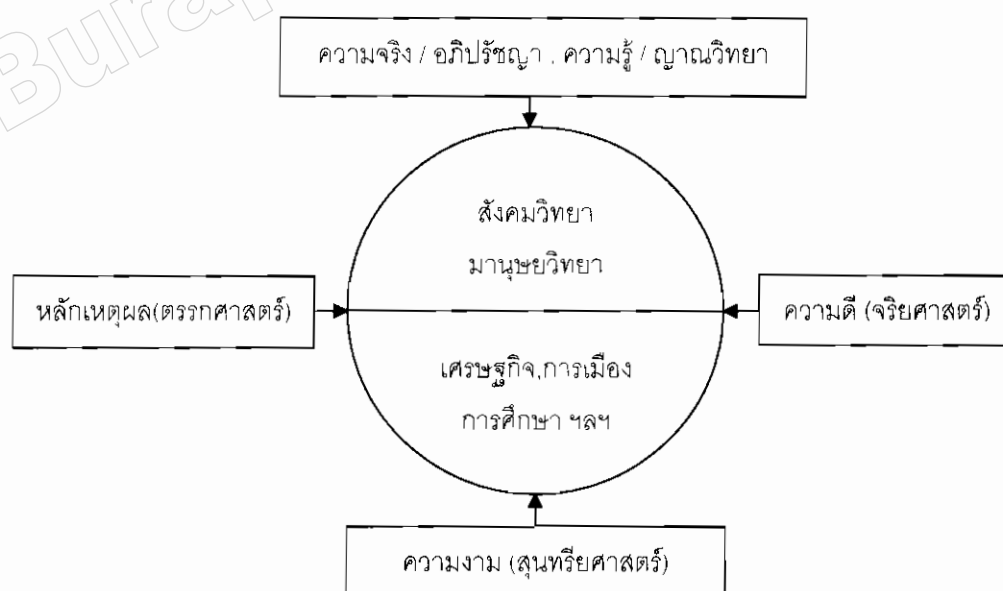
ในการศึกษาวิจัยสังคมวัฒนธรรม และศิลปวัฒนธรรมดังกล่าว ยังมีทฤษฎีอื่น ๆ ที่จะเข้ามาช่วยในการศึกษาวิจัย นั่นคือ ทฤษฎีแห่งความจริง หรืออภิปรัชญา (Metaphysic) ทฤษฎี

แห่งความรู้หรือญาณวิทยา (Epistemology) ทฤษฎีแห่งเหตุผลหรือตรรกวิทยา (Logic) และ
ทฤษฎีแห่งความดีหรือจริยศาสตร์ (Ethics)

อย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมที่ใหญ่ที่สุด คือ สังคมวัฒนธรรม ทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์สร้าง
ขึ้นมาเพื่อใช้ในการดำเนิน ดำรงชีวิต ต่างก็เป็นวัฒนธรรม แต่ที่แยกศิลปวัฒนธรรมออกมา
ต่างหาก ก็เพื่อให้สอดคล้องกับความรู้ความเข้าใจของคนในสังคมโดยโดยเฉพาะสื่อต่าง ๆ ทั้งสื่อวิทยุ
โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ ต่างมองวัฒนธรรมในมิติของ ศิลปวัฒนธรรม เป็นส่วนใหญ่ และเหตุผลอีก
อย่างหนึ่ง ก็เพื่อจับคู่กับทฤษฎีทางสุนทรียศาสตร์ ที่จะนำมาศึกษาวิจัยเป็นหลัก แล้วนำเอาทฤษฎี
ทางสังคมวิทยา มนุษยวิทยา อภิปรัชญา ญาณวิทยา ตรรกศาสตร์ และ จริยศาสตร์ มาช่วยเสริม
ให้พอเหมาะพอควร

แท้ที่จริงแล้ว สมมุติบัญญัติหรือสังคมวัฒนธรรมของมนุษย์ จะครอบคลุมไปทุกด้าน
ทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง การศึกษา การแพทย์ สาธารณสุขการสื่อสาร เป็นต้น จะ
ศึกษาวิจัยวัฒนธรรมด้านใดก็นำแนวคิดทฤษฎีด้านนั้นมาใช้ปรับประยุกต์กับทฤษฎีทางสังคมวิทยา
มานุษยวิทยา และทฤษฎีอื่น ๆ ตามความเหมาะสมเป็นอันว่า หากจะศึกษาวิจัยเรื่องวัฒนธรรม
ตามทฤษฎี หรือแนวคิดที่จะนำมาเป็นแนวทาง ก็คือ ทฤษฎีต่าง ๆ ที่มีอยู่แล้วนั่นเอง ปัญหาจึงมีอยู่
ว่าทฤษฎีที่เป็นของวัฒนธรรมเองนั้น มีหรือไม่ อย่างไรตอนนี้อย่างไรตอนนี้อย่างไรได้สรุปทฤษฎี ต่าง ๆ ที่นำมาใช้
ศึกษาวิจัยวัฒนธรรม ด้วยผังความคิดดังนี้

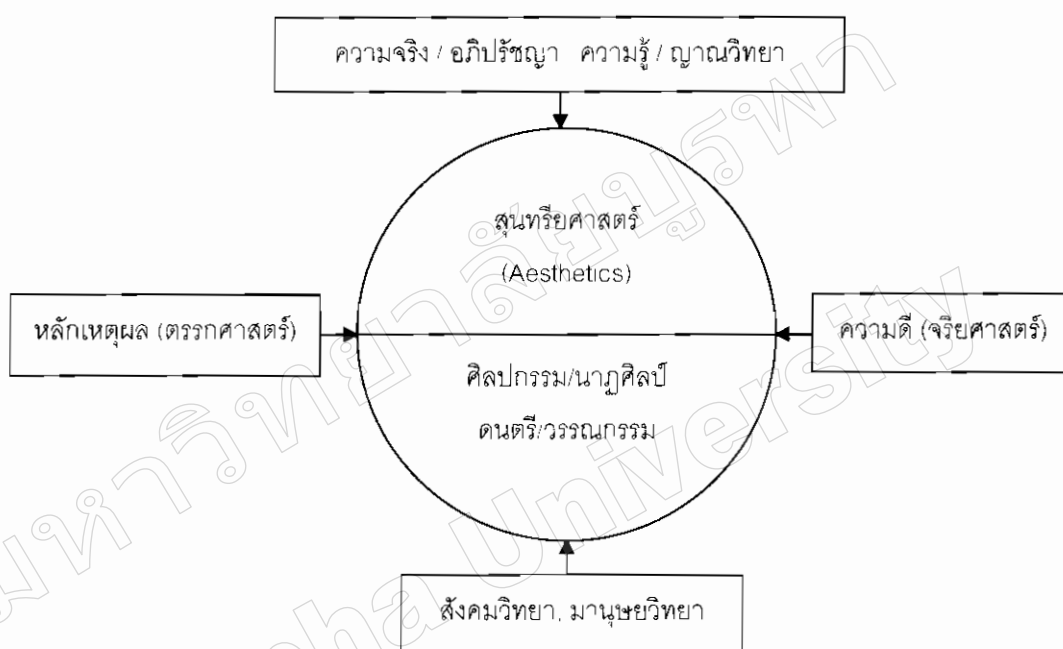
ทฤษฎีที่ใช้ศึกษาวิจัย "สังคมวัฒนธรรม"

ภาพที่ 4-1 ทฤษฎีทางสังคมวัฒนธรรม

ทฤษฎีทางสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา ถือเป็นทฤษฎีหลัก ส่วนทฤษฎีเสริมคือ ทฤษฎีความจริง ทฤษฎีความรู้ ทฤษฎีเหตุผล ทฤษฎีความดี และทฤษฎีความงามการนำมาใช้ต้องดูสัดส่วนให้เหมาะสมกับบริบทของข้อมูล เช่น ขอบเขตพื้นที่ประชากรหรือบุคลากร บางครั้งทฤษฎีเสริมอาจเด่นกว่าทฤษฎีหลักก็ได้ หากว่าบริบทของ ข้อมูลที่ศึกษามีความเด่นชัด

ทฤษฎีที่ใช้ศึกษาวิจัย "ศิลปวัฒนธรรม"

ภาพที่ 4-2 ทฤษฎีทางศิลปวัฒนธรรม

การศึกษาวิจัย "ศิลปวัฒนธรรม" จะใช้ทฤษฎีสุนทรียศาสตร์เป็นหลัก แล้วนำเอาสังคมวิทยา มานุษยวิทยา จริยศาสตร์ ตรรกศาสตร์ อภิปรัชญา ญาณวิทยา เข้ามาเสริม จึงสรุปได้ว่า

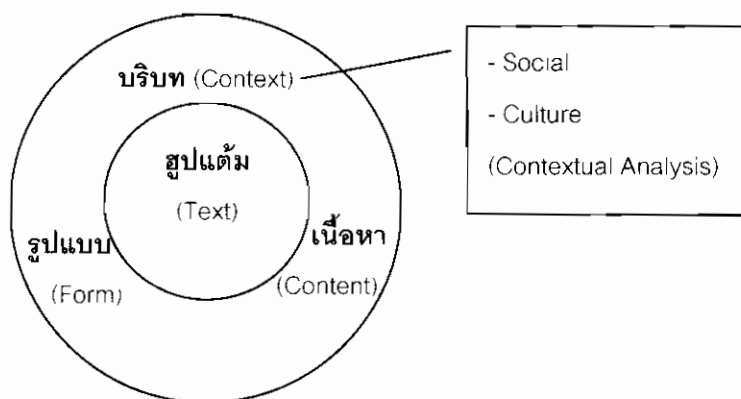
1. สังคมวัฒนธรรม ใช้ทฤษฎีสังคมวิทยา มานุษยวิทยาเป็นทฤษฎีหลักในการศึกษาวิจัย
2. ศิลปวัฒนธรรม ใช้ทฤษฎีสุนทรียศาสตร์เป็นทฤษฎีหลักในการศึกษาวิจัย
3. ทฤษฎีหลักที่ใช้ศึกษาวิจัย "สังคมวัฒนธรรม" คือ ทฤษฎีมานุษยวิทยา สังคมวิทยา จะไปเป็นทฤษฎีเสริมในการศึกษาวิจัย "ศิลปวัฒนธรรม" และทำนองเดียวกันสุนทรียศาสตร์ซึ่งเป็นทฤษฎีหลักของ "ศิลปวัฒนธรรม" ก็จะเป็นทฤษฎีเสริมใน "สังคมวัฒนธรรม"
4. ทฤษฎีเสริมอีก 4 ทฤษฎี คือ อภิปรัชญาที่ว่าด้วยความจริง ญาณวิทยาด้วยความรู้

ตรรกศาสตร์ว่าด้วยเหตุผล และ จริยศาสตร์ที่ว่าด้วยความดี จะไปเสริมทั้ง “สังคมวัฒนธรรม” และ “ศิลปวัฒนธรรม” จะเสริมมากหรือน้อย ก็แล้วแต่ข้อมูล ที่ศึกษาวิจัยนั้น ๆ

นี่คือ แนวคิดในการนำทฤษฎีต่างๆ มาใช้ในการศึกษาวิจัยวัฒนธรรมที่พึงประสงค์ อาจเป็น อัตลักษณ์ ตัวตน ด้านหนึ่งในการศึกษาวิจัยวัฒนธรรมศาสตร์ ที่กำลังดำเนินอยู่ในปัจจุบัน (สมชาย ลำดวน, 2555)

ในส่วนของแนวคิดที่ได้ที่จะนำไปสู่การศึกษาวิจัย คือ สังคมวัฒนธรรมไทย-ลาว ในเขตอีสานตอนกลาง เป็นสังคมที่มีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลัก ทั้งนี้จะเห็นได้จากศิลปวัฒนธรรม และประเพณีที่สำคัญ ล้วนมีความเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา ชูบแต่้ม เป็นศิลปกรรมที่สำคัญ สิ่งหนึ่ง ที่ถูกเก็บไว้อยู่ตามวัดวาอารามต่าง ๆ ในพื้นที่นี้จำนวนไม่น้อย ซึ่งวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนชาวอีสาน ศิลปะเป็นสิ่งสะท้อนถึงสังคมความเป็นอยู่และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นแบบแผนในการปฏิบัติของสังคม และงานศิลปกรรมเป็นภาพสะท้อนศิลปวัฒนธรรมในสังคม จากที่กล่าวมา สามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับชูบแต่้มได้ คือ ชูบแต่้มสามารถสะท้อนวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ สังคม วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ภาษา และด้านอื่น ๆ ของชาวอีสานในพื้นที่นี้ได้เป็นอย่างดี จะเห็นได้จากภาพวิถีชีวิตที่ปรากฏในชูบแต่้ม เช่น การแต่งกาย ภาพการเล่นพื้นบ้าน วิถีชีวิต และปรีชาธรรม เช่น หัวล้านชนกัน ประเพณีลงช่วง พิธีฮุดตง เป็นต้น

จากแนวคิดข้างต้นนำมาวิเคราะห์สู่กระบวนการคิด กำหนดเนื้อหาสำหรับการวิจัยที่เราสนใจ จะศึกษา คือ การศึกษาชูบแต่้ม หากวิเคราะห์จากแนวคิด จะเห็นได้ว่าบริบทต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชูบแต่้ม ได้แก่ บริบททางสังคม วัฒนธรรมนำมาวิเคราะห์ในส่วนที่มีความสัมพันธ์กับรูปแบบ และเนื้อหาของชูบแต่้ม ดังแผนภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 4-3 ความสัมพันธ์ระหว่างบริบททางสังคมกับงานศิลปกรรม

การเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างบริบททางสังคมกับงานศิลปกรรมเพื่อวิเคราะห์หาความหมายในงานศิลปกรรมกับสังคม ในด้านงานจิตรกรรม ศึกษาหารูปแบบเนื้อหาที่มีส่วนใดสะท้อนจากบริบททางสังคม ปฏิสัมพันธ์ระหว่างสองส่วน เกิดขึ้นได้อย่างไร เพื่อนำไปสู่แนวคิดในการกำหนดเป้าหมายที่จะศึกษา

กล่าวถึง “สังคม” หมายถึง มนุษย์ที่รวมกันอยู่เป็นหมู่เป็นคณะมีทั้งหญิงและชาย ตั้งภูมิลำเนาเป็นหลักแหล่ง ณ ที่ใดที่หนึ่งเป็นประจำ เป็นเวลานานพอสมควรพอที่จะเรียนรู้และปรับปรุงตนเองแต่ละคนได้ และประกอบการทำงานเข้ากันได้ดี มีความสนใจร่วมกันในสิ่งที่เป็นมูลฐานชีวิต มีการครองชีพและความปลอดภัยทางร่างกาย

เรื่องราวของมนุษย์จะทราบได้ว่า มนุษย์จำต้องอยู่ร่วมกันในสังคม ณ สถานที่แห่งใดแห่งหนึ่ง เพื่อได้รับการปฏิบัติต่าง ๆ จากบุคคลอื่น อันเป็นการตอบสนองความต้องการของตน จากผลแห่งการอยู่ร่วมกันนี้เอง ทำให้มนุษย์จัดระเบียบทางสังคมขึ้น เพื่อเป็นแนวทางกำกับพฤติกรรมของมนุษย์และมนุษย์ที่เกิดใหม่หรือสมาชิกใหม่ ได้เรียนรู้ระเบียบของสังคมในฐานะที่เป็นสมาชิกใหม่ของสังคมนั้น แบบแผนแห่งพฤติกรรมของมนุษย์ที่ได้มีการกลมกลืน โดยการอบรมและเรียนรู้ ทำให้มนุษย์มีวิถีชีวิตแตกต่างไปจากสัตว์โดยทั่วไป เพราะสัตว์มีเชาว์ปัญญาต่ำ พฤติกรรมของสัตว์จึงเป็นไปตามสัญชาตญาณเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนั้นการที่มนุษย์อยู่ร่วมกันในสังคมสืบต่อเนื่องเป็นระยะเวลานานดัดแปลงไม่ขาดสาย มนุษย์ในสังคมนั้นจึงมีความร่วมมือกันหลายประการ เช่น มีภาษาพูดเดียวกัน มีประวัติศาสตร์ร่วมกัน มีวัฒนธรรมร่วมกันและได้รับผลประโยชน์จากสังคมร่วมกัน (บันเทิง พาพิจิตร, 2547, หน้า 4-5)

“วัฒนธรรม” หมายถึง วิถีชีวิตโดยรวมของคนกลุ่มหนึ่ง ซึ่งจะเกิดได้ต้องผ่านการเรียนรู้และการปลูกฝังทางสังคมนั้นเอง เช่น สังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม วัฒนธรรมไทยแต่แรกเริ่มจึงผูกพันอยู่กับกิจกรรมทางการเกษตร เมื่อรับพุทธศาสนาเข้ามาเป็นพื้นฐานสำคัญ ลักษณะเดิมของวัฒนธรรมก็ยังคงอยู่ ประสมประสานเป็นวัฒนธรรมที่มีพุทธศาสนาเป็นหลัก

จะเห็นได้ว่าวัฒนธรรมมิใช่สิ่งที่เกิดขึ้นโดยสัญชาตญาณ แต่วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ต้องสัมพันธ์กับสังคมเสมอ เป็นภาพรวมของทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์สร้างขึ้นเป็นเอกลักษณ์ เพื่อให้มนุษย์สามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้ และเช่นกันทำให้สังคมสามารถพัฒนาสืบเนื่องไปได้ จนสร้างสถาบันทางสังคม สถาบันทางการเมือง การปกครอง และพัฒนาการทางเทคโนโลยีเฉพาะสังคมนั้น ๆ วัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในสังคมใดสังคมหนึ่งจึงเป็นส่วน “รวม” ของ “พวก” ของ กลุ่ม” (ธิดา สาระยา, 2552, หน้า 84-85)

กล่าวถึง ภูมิปัญญาไทย หรืออาจเรียกว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึงความรู้ความเข้าใจ ความสามารถ ความชำนาญอันเกิดจากประสบการณ์การเรียนรู้ เพื่อนำมาสร้างกิจกรรม เครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบอาชีพ หรือการดำรงชีวิตในสังคมอย่างปกติสุข เข้ากับสภาพแวดล้อมที่ตนอาศัย ภูมิปัญญายังมีความหมายรวมถึงความคิด ความเชื่อต่อสิ่งต่าง ๆ เช่น ความเชื่อในเรื่องภูติผีเทวดา

เสรี พงศ์พิศ (2529) กล่าวไว้ในหนังสือ “คืนสู่รากเหง้า” ว่าภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึงพื้นเพรากฐานของความรู้ชาวบ้าน

ภูมิปัญญาเป็นการศึกษาหรือการรับ การถ่ายทอดประสบการณ์ความรู้จากสิ่งหนึ่งไปยังอีกสิ่งหนึ่ง หรือจากบุคคลไปสู่บุคคลหรือชุมชน สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในอดีตล้วนแต่เป็นภูมิปัญญาของสังคมนั้น ๆ ที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน การรวมตัวของสังคมที่ถูกควบคุม เชื่อมโยงด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีถือปฏิบัติสืบทอดกันมา ตลอดจนวัฒนธรรมในสังคมนั้นย่อมทำให้เกิดความเป็นปึกแผ่น คนในสังคมรู้จักนำความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์ สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ตนและสังคม อีกทั้งนำมาแก้ปัญหาในชีวิตประจำวันได้ (เดชบดีรินทร์ รัตนปิยะภากรณ์, 2550)

ดังนั้นจากการศึกษาแนวคิดทฤษฎีต่าง ๆ ทางสังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่สัมพันธ์กับงานศิลปกรรม ทำให้เราสามารถที่จะวิเคราะห์ แยกประเด็นที่จะศึกษางานสถาปัตยกรรม ที่สามารถสะท้อนความสัมพันธ์กับสังคมไทย-ลาว ในเขตอีสานตอนกลางได้ โดยแยกประเด็นการศึกษาทั้งจากตัวสถาปัตยกรรม และปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทางสังคมที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรม โดยมีรายละเอียด ดังนี้

เรื่องราวทางวิถีชีวิตชาวบ้านที่ปรากฏในสถาปัตยกรรม

ชีวิตชาวบ้านเป็นภาพชีวิตของคนในอดีตที่ถูกบันทึกไว้ในสถาปัตยกรรมอีกลักษณะหนึ่ง คือชีวิตของชาวบ้านสามัญ จะใช้วิธีการเขียนที่แตกต่างไปจากการเขียนภาพบุคคลชาววัง บุคคลชั้นสูง ภาพของชาวบ้านจะมีอิริยาบถที่เป็นไปตามธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นทำยืน นั่ง นอน เดิน

วิญญานอีสานที่เห็นได้ชัดเจนสะท้อนอยู่ในภาพตัวพระตัวนางและภาพที่แสดงวัฒนธรรมชาวบ้านหรือที่ภาษาช่างเรียกว่า “ภาพกาก” ภาพเหล่านี้แสดงชีวิตความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมประเพณี การแต่งกาย การละเล่นและเครื่องมือสอยต่าง ๆ เหล่านี้ได้กลายเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์สังคมของชาวอีสานได้เป็นอย่างดี

ช่างแต้มได้สอดแทรกวิถีชีวิตชาวบ้าน วัฒนธรรม ประเพณีแบบอีสานในภาพหลายตอน เช่น ชูบแต้มที่วัดสระบัวแก้ว ภาพประเพณีฮาดสงพระลักพระลามที่ผนังด้านหน้า การทำคลอด โดยหมอดำแย ขบวนเร็นเริงเปาแคน การแต่งกายของหญิงสาวอย่างสวยงาม เป็นต้น

เรื่องราวทางวิถีชีวิตชาวบ้านอีสานที่ปรากฏในงานชูบแต้มในเขตอีสานตอนกลาง แบ่งรายละเอียดได้ ดังนี้

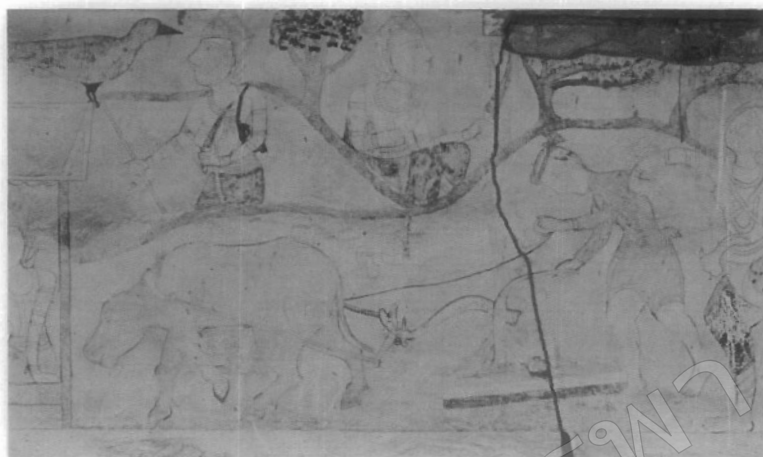
1. อาชีพชาวบ้าน

1.1 การทำนา

ชาวอีสานทำนาโดยอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก ในบริเวณที่ราบทำนาคำ ส่วนบริเวณเชิงเขาทำนาไร่ การทำนาของชาวอีสานทั่วไปเหมือนกับนาภาคกลางแต่เพียงว่านาภาคอีสาน ยกคันเท (คันนา) เพื่อที่จะเก็บกักน้ำได้มาก และแบ่งเป็นแปลงนาขนาดเล็ก ๆ ในฤดูทำนาเดือน 6 จะเห็นวัวหรือควายลากไถไปตามคันนา มีชายถือไถตามไปข้างหลัง ไถเป็นไม้ไค้สูงเสมอเอว ท่อนหนึ่งเรียกว่าคันยาม ตอนปลายที่คนไถจับอยู่เรียกว่า หางยาม หน้าที่ไถนาเป็นหน้าที่ของผู้ชาย ส่วนผู้หญิงจะช่วยดำกล้าในนา บริเวณที่นาในภาคอีสานจะปลูกกระท่อมเล็ก ๆ เรียกว่า “เถียงนา” สำหรับเป็นที่พักกินข้าวหรือเฝ้าข้าวในเวลาเกี่ยวข้าว

ภาพที่ 4-4 การทำนา (วัดโพธาราม)

ภาพที่ 4-5 การทำนา (วัดบ้านยาง)

ภาพที่ 4-6 การทำนา (วัดสระบัวแก้ว)

ผู้หญิงชาวอีสานนอกจากช่วยชายดำกล้างแล้ว หน้าที่โดยปกติของผู้หญิงก็คือ ตำข้าว ตักน้ำและทอดผ้า

การดำข้าวส่วนใหญ่ทำในตอนเช้าประมาณตี 4 ถึง 5 โมงจะนำเอากระบุงข้าวเปลือกไปที่ครกมอ (ครกกระเดื่อง) พร้อมกระดังใช้ร่อนข้าวเปลือก ถ้าในตอนเย็นเวลาสาวดำข้าว ชายหนุ่มมักอาสามาช่วยจึงเกิดการเกี้ยวพาราสีขึ้น นอกจากดำข้าวด้วยครกมอแล้วยังมีการดำข้าวด้วยครกมือซึ่งเป็นครกที่ใช้สากดำข้าว

ภาพที่ 4-7 การดำข้าวของสาวชาวบ้าน (วัดโพธาราม)

1.2 การหาปลา

นอกจากจะเป็นชาวนาแล้วในหน้าแล้งและหน้าน้ำผู้ชายชาวอีสานจะจับปลาตามหนองน้ำหรือลำน้ำโดยใช้เครื่องมือง่าย ๆ เช่น แห อวน เบ็ด การจับปลาทำได้ทั้งเป็นการประมงขนาดใหญ่ คงทำกันพอเก็บไว้กินประทังชีวิต ถ้าได้ปลาจำนวนมากก็จะถนอมอาหารไว้ในรูปของปลาแดด (ปลาร้า เป็นอาหารหลักของชาวอีสานจำเป็นต้องมีปลาร้าประจำครอบครัวใช้เป็นเครื่องปรุงอาหารประจำวัน เช่น ใส่แกง ใส่ส้ม ใส่ป่น ทำน้ำพริกปลาร้า)

ภาพที่ 4-8 ชาวบ้านกำลังจับปลา (วัดสระบัวแก้ว)

ภาพที่ 4-9 ชาวบ้านกำลังจับปลา (วัดโพธาราม)

1.3 การล่าสัตว์

ผู้ชายบางคนหาเลี้ยงชีพโดยการประกอบอาชีพเป็น “พราน” ล่าสัตว์ เช่น เก้ง กวาง เพื่อเอาน้ำมาเป็นอาหาร หรือนำมาแลกเปลี่ยนเป็นข้าวและเครื่องใช้อื่น ๆ

ภาพที่ 4-10 ภาพการล่าสัตว์ (วัดป่าเรไร)

ภาพที่ 4-11 ภาพการล่าสัตว์ (วัดสระบัวแก้ว)

ภาพที่ 4-12 ภาพการล่าสัตว์ (วัดตาลเรือง)

ภาพที่ 4-13 ภาพการล่าสัตว์ (วัดอุดมประชาราษฎร์)

ภาพสัตว์ป่าที่พบแสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในเขตอีสานตอนกลางในขณะนั้น เพราะสามารถออกหาสัตว์จำพวกนี้ได้ ซึ่งในปัจจุบันสัตว์จำพวกนี้แทบไม่หลงเหลือให้เห็น หรือออกล่าได้เหมือนในอดีต

1.4 การค้าขาย

การค้าขายในภาคอีสานแต่ก่อนทำกันใน 2 ลักษณะ คือ การแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้าน กับการค้าทางไกล

การแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้านทำกันเป็นประจำในลักษณะแลกเปลี่ยนของต่อของ ไม่มีตลาดถาวรแต่ใช้วิธีการหิ้ว หาบไปตามบ้าน นอกจากนี้ก็มีการซื้อขายกันด้วยเงินตราจำพวก เงินฮาง เงินตุ๋ เงินฮ้อยและเงินลาด ได้รับอิทธิพลจากประเทศลาว สิ่งของหรือสินค้าที่ใช้ค้าขายหรือแลกเปลี่ยนมีจำพวกเครื่องนุ่งห่ม สัตว์ เกือบ ปลา ร้า เป็นต้น

ภาพที่ 4-14

ภาพที่ 4-15

ภาพที่ 4-14, 4-15 ภาพการค้าขายแลกเปลี่ยนของชาวบ้าน (วัดโพธาราม)

ส่วนการค้าทางไกลจะเรียกว่า “การค้าแบบกองเกวียน” คือการค้าขายทางไกล โดยใช้เกวียนเป็นพาหนะ ขบวนเกวียนจะต้องรอนแรมเป็นเวลาหลายวัน หยุดพักเป็นระยะจนกว่า

จะถึงจุดหมาย ด้วยเหตุนี้จึงอาจต้องเผชิญภัยอันตรายทั้งจากสัตว์ป่า โจรผู้ร้าย และโรคภัยไข้เจ็บ รวมทั้งอันตรายจากสิ่งที่ไม่มองเห็นตามความเชื่อของคนในอดีต ได้แก่ ภูตผีปีศาจต่าง ๆ กองเกียน จึงต้องมีผู้นำเข้าแข่งเป็นหัวหน้าเรียกว่า “นายฮ้อย”

ภาพที่ 4-16 ภาพขบวนกองเกวียน และโคเพื่อนำไปขาย (วัดป่าไร่)

สินค้าที่สำคัญแบ่งเป็นสินค้าประเภทสัตว์ใช้แรงงาน เช่น โคหรือกระบือ ซึ่งนิยม ต้อนไปขายยังภาคกลาง และสินค้าที่เป็นผลิตภัณฑ์จากธรรมชาติ เช่น หนังสัตว์ สมุนไพร เป็นต้น (สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติร้อยเอ็ด, 2548, หน้า 69-71)

2. ประเพณีและพิธีกรรม

2.1 ประเพณีการเกิด

ในสมัยก่อนการคลอดลูกต้องอาศัยหมอดำแย เป็นผู้ทำคลอด เวลาคลอดลูกแม่ จะจับเหนี่ยวผ้าที่โยงไว้กับเพดานบ้าน หมอดำแยนั่งคุกเข่านวดท้องซ้ายขวาเพื่อให้หัวเด็กลง เมื่อ เด็กคลอดออกมา ตัดสายสะดือ อาบน้ำให้เด็กแล้วจึงทำพิธีร่อนกระดัง

ภาพที่ 4-17 ภาพการคลอของชาวบ้านแบบโบราณ (วัดสระบัวแก้ว)

ภาพที่ 4-18 ภาพการทำพิธีร่อนกระดัง (วัดสระบัวแก้ว)

หมอดำแย คือ หมอพื้นบ้านที่ทำหน้าที่ในการทำคลอให้กับคนในชุมชน เมื่อมีคนไข้อีคลอชาวบ้านจะมามาหมอดำแยไปทำคลอ แต่เดิมหมอดำแยจะใช้ไม้ไผ่ หรือหอยกับกี้ (หอยน้ำจืดชนิดหนึ่งที่มีขนาดเล็ก) มาตัดสายปือ (สายสะตือ) แต่ในปัจจุบันใช้มิดโกนเพราะสะดวก

กว่า หมอตำแยทุกคนจะรู้ขอบเขตการทำคลอดของตน และผู้ที่ เป็นหมอตำแยทุกคนจะไม่เรียก
ค่าบริการ เพราะเชื่อกันว่าจะทำให้เป็นปอบได้ (วีระศักดิ์ บุญหลง, 2542, หน้า 3133)

ภาพที่ 4-19 ภาพการทำคลอด (วัดบ้านยาง)

ส่วนตัวผู้เป็นแม่เมื่อคลอดลูกแล้วจะต้องอยู่กรรม (อยู่ไฟ) ถ้าเป็นแม่ใหม่ (แม่ที่เพิ่ง
คลอดลูกคนแรก) อยู่กรรม 15 วัน แม่เก่า 7-9 วัน เครื่องใช้ในการอยู่กรรมได้แก่ ไม้หนุนศิริชะ
พื้นกระบวย หม้อดิน อีฐ 3 ก้อนทำเป็นก้อนเสาเพื่อให้ต้มน้ำกินและอาบ แม่จะนอนบนแคร่ไม้ไผ่
หรือกระดาน นอนตะแคงเข้าหากองไฟเพื่อให้มดลูกแห้ง ระหว่างอยู่กรรมอาบน้ำ 3 ครั้ง เป็นน้ำที่
ต้มใบมะขาม ใบเปิ้ล และใบตะไคร้ ผสมน้ำเย็นใช้อาบก้นฝีสาบ หลังอาบน้ำ จะทาขมิ้นไล่เกลื้อ
ให้เนื้อตัวสะอาด ระหว่างเข้ากรรมบริเวณนั้นจะผูกตาเหลืองไว้เป็นเครื่องหมายไม่ให้คนมา
รบกวน เมื่อออกกรรมจะมีพิธีบูชาแม่เตาไฟ มีหมอปราบไฟเป็นผู้ขายมาทำนํ้ามนต์ดับพิษให้ ซึ่ง
แม่จะนำมาอาบเพื่อขับพิษไฟออก

ภาพที่ 4-20 ภาพการเลี้ยงเด็กอ่อนในเปล (วัดสระบัวแก้ว)

2.2 ประเพณีการเผาศพ

งานศพ หรืองานเฮือนดี (ภาษาอีสาน) แปลตรงตามตัวว่า ฉลองเรือนมงคล หรือ บุญฉลองเรือนมงคล ซึ่งเป็นการเรียกงานบุญนี้ให้ตรงข้ามกับความเป็นจริง เพราะบุญงานเฮือนดี คือพิธีงานศพ การงาน (ฉลอง) เฮือนดีนั้น บางท้องถิ่นกระทำกันในวันที่ศพอยู่บ้านยังไม่ได้นำไปปลงศพ แต่ในบางท้องถิ่น ไม่นิยมนำศพมาบำเพ็ญกุศลที่บ้าน คือนำศพไปลงที่ป่าช้าในวันเดียวกันนั้นเลย หลังจากปลงศพแล้วผู้ที่ร่วมปลงศพจะมารวมกันที่บ้าน เลี้ยงอาหารและเล่นกีฬาพื้นเมือง แข่งขันกันเรียกว่า “งานเฮือนดี” ซึ่งอาจจะทำบุญงานเฮือนดีสองหรือสามวันก็มี บุญงานเฮือนดีนี้ผู้มาร่วมงานจะสนุกสนาน ไม่นิยมแสดงความโศกเศร้ากับเจ้าภาพแต่อย่างใด

ตามปกติชาวอีสานจะไม่นิยมทำบุญงานศพที่บ้านเรือนบางท้องถิ่นเมื่อมีญาติเสียชีวิตจะจัดการอาบน้ำศพ ทำพิธีกรรมเกี่ยวกับศพเสร็จแล้วก็นำไปปลงศพเลยก็มี บางท้องถิ่นนิยมฝังศพไว้ก่อน (ไม่ว่าจะเป็นศพที่เสียชีวิตโดยปกติหรือเสียชีวิตโดยอุบัติเหตุ ที่เรียกว่าตายหุง (ตายโหง) ก็ตาม) โดยปักหลักเสาเป็นเครื่องหมายไว้เรียกว่า “หลักเส” (เสมา) และสร้างตupa เล็ก ๆ ใส่เครื่องบูชาศพไว้บริเวณหลุมศพนั้น ครั้นญาติพี่น้องว่างจากกิจกรรมทำมาหากินก็จะกำหนดวันบำเพ็ญกุศลงานศพ โดยขุดเอากระดูกมาเผา และนำกระดูกไปเก็บไว้ที่บริเวณวัด เรียกว่า “ธาตุ” หรือ “หลักธาตุ” ทำด้วยเสาไม้แก่น เจาะรูพอที่จะนำกระดูกบรรจุไว้ในเสาได้ นำไปปักไว้ที่วัดหรือสิม (โบสถ์) ก็ได้

ลำดับการจัดทำพิธีศพโดยเริ่มจากการบอกทางสวรรค์ อาบน้ำศพ นุ่งห่มผ้าศพ ดอยศพ เอาเงินใส่ปากศพ มัดศพ ปูฟากศพ ตั้งศพ ตามไฟศพ การเลี้ยงศพ จันทน์เอียนดี ยกศพออกจากเรือน ส่งสะการศพ จูงศพ ล้างหน้าศพ เผาศพ และเก็บกระดูกศพตามลำดับ จะเห็นได้ว่าการทำศพของชาวอีสานมีพิธีกรรมขั้นตอนมากมายหลายประการ อันเป็นความเชื่อของท้องถิ่นที่จะให้วิญญาณผู้วายชนม์สงบสุข

ภาพที่ 4-21 ภาพการทำพิธีศพให้กับบุชก ในเรื่องเวสสันดรชาดก (วัดป่าเรไร)

จากภาพ เป็นการมาตีกาบังสกุลศพ ก่อนจะเผานิมนต์พระสวดมาติกาเสร็จแล้วโยงด้วยสายสิญจน์จากโลงให้พระสงฆ์ชักบังสกุล เสร็จแล้วพระสงฆ์ให้พร แล้วลงมือเผาศพได้

ภาพที่ 4-22 ภาพการทำศพ (วัดโพธาราม)

ภาพที่ 4-23 ภาพการทำพิธีเผาศพของชาวบ้านโพธารามในปัจจุบัน เปลี่ยนจากการเผาด้วยกอง
ฟืนเป็นการเผาด้วยเมรุ (วัดโพธาราม)

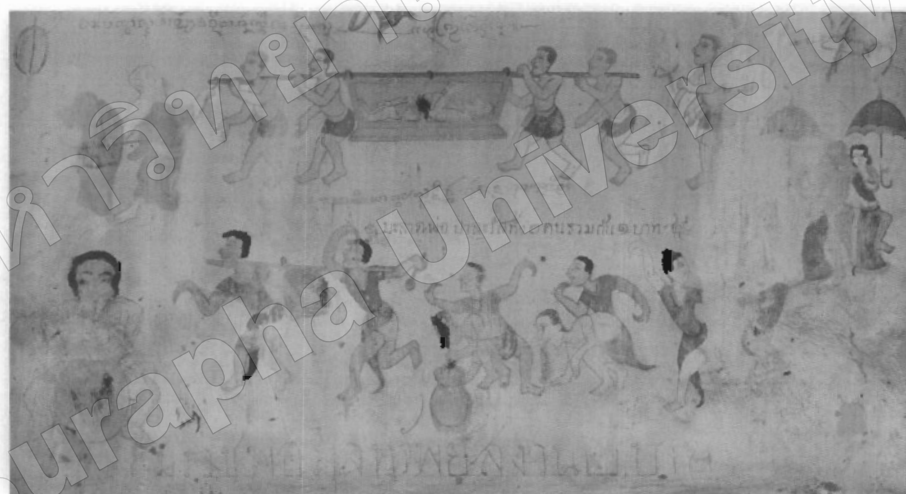

ภาพที่ 4-24 ภาพการเผาศพ (วัดกลางมิ่งเมือง)

การเผาศพ ไฟสำหรับจุดศพนั้นจัดเตรียมไว้ต่างหาก ใช้ได้หรือจุดเทียน ห้ามมิให้
จุดติดต่อกัน ด้วยถือว่าไฟธรรมดาก็ดี ไฟคือราคะ โทสะ โมหะก็ดี ไฟทั้งนี้เป็นของร้อน ถ้าไปจุดต่อ
กันเข้าจะลุกลามใหญ่โต ไหม้บ้านเมืองให้วอดวายได้ เมื่อเผาศพเสร็จแล้วกลับบ้านมีการบายศรี
สู่ขวัญเพื่อให้อยู่เย็นเป็นสุขต่อไป

ภาพที่ 4-25 ภาพขบวนแห่ศพ การทำพิธีสวดศพ และพิธีกรรมต่าง ๆ ก่อนจะทำพิธีเผาศพ (วัดบ้านยาง)

ภาพที่ 4-26 ภาพขบวนแห่ศพ โดยมีการนำขบวนด้วยขบวนมหรสพ (วัดอุดมประชาราษฎร์)

ภาพแสดงลักษณะกลวิธีการถ่ายทอดของช่างพื้นบ้าน ด้วยการแสดงรายละเอียดของการบรรจุศพภายในโลงศพให้เห็น ซึ่งเป็นการถ่ายทอดเพื่อให้ผู้พบเห็นเข้าใจลักษณะการวางท่าทางของศพ เป็นกลวิธีที่ชาญฉลาด และชัดเจน ในการมัดศพ คือการมัดที่คอ 1 มัดที่มือ 1 มัดที่เท้า 1 เพื่อไม่ให้ศพดันโลงแตก คติทางพุทธศาสนา ถือว่าเครื่องผูกมัดคนมี 3 คือ ปุโต คีเว เชือก คือลูกมัดที่คอ ธนัง ปาเท เชือกคือสมบัติมัดที่เท้า ภริยา หัตถะ เชือกคือเมียมัดที่มือ ตรงกับภาษิตโบราณว่า "ต้นหาญกลูกเหมือนดังเชือกผูกคอ ต้นหาญเมียเหมือนดังปอผูกคอ ต้นหาญเข้า

ของเหมือนดังปอกสุบตัน ตันหาสามอันนี้มาขึ้นให้เป็นเชือก ให้กลิ้งเกลือกอยู่ในวังลงสาร” (ปรีชา พิณทอง, 2542, เล่ม 3 หน้า 821-825)

2.3 ประเพณีลงช่วง

ประเพณีลงช่วง เป็นประเพณีที่หนุ่มมาช่วยสาว ๆ ทำงาน โดยเฉพาะปั่นฝ้ายในตอนค่ำคืน “ช่วง” ภาษาถิ่นอีสานแปลว่า “บริเวณ” เช่น ช่วงเหือน คือ สนามบ้าน บริเวณบ้านเรือน ธรรมเนียมนิยมของชาวอีสาน โดยเฉพาะกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาวนั้น มักให้โอกาสหนุ่มสาวต่างหมู่บ้านก็มีโอกาสทำกิจกรรมร่วมกัน และได้รู้จักมักคุ้นกัน อันเป็นหนทางไปสู่การเลือกคู่ครองต่อไป ประเพณีลงช่วงก็เป็นกิจกรรมหนึ่งที่หนุ่มสาวมีโอกาสใกล้ชิดกัน ในตอนค่ำหลังฤดูทำนา สาว ๆ จะรวมตัวกัน 4-5 คน ไปปั่นฝ้ายที่ลานบ้านใดบ้านหนึ่ง หมู่ ๆ ในหมู่บ้านนั้น หรือต่างหมู่บ้านจะมาคุยด้วย ช่วยทำงานด้วย เรียกว่า “เล่นสาว” ซึ่งหมายถึงเกี้ยวพาราสีกัน

ช่วงเป็นสถานที่จัดเตรียมไว้เป็นที่ทำงานในบริเวณบ้าน ยกพื้นสูงประมาณหนึ่งศอก (นั่งห้อยเท้าได้สะดวก) ใช้ไม้กระดานปู หรือไม้ไผ่ทำเป็นฟากลับ (ไม้ไผ่สับให้แผ่ออกเป็นแผ่น) ปูลาดเป็นพื้น ข้างบนไม่มีเครื่องมุง ตรงกลางทำคี่ไฟ (เตา) ไว้ใช้เป็นสถานที่เข็น (ปั่น) ฝ้ายของหญิงสาว ช่วงหนึ่ง ๆ จะมีหญิงสาว 4-5 คน เสร็จจากการเกี่ยวข้าวแล้วเขาจะเริ่มลงมือทำเวลาบ่าย 5 โมง หญิงสาวจะพากันไปเอาฟืนช่วง ฟืนใช้ไม้ไผ่ หอบมากะให้พอใช้คืนหนึ่ง ๆ ในการไปเอาฟืนนี้ชายหนุ่มจะตามไปด้วยเพื่อช่วยเหลือ เมื่อกินแกลง (อาหารเย็น) แล้ว หญิงสาวจะเตรียมลงช่วงจุดไฟขึ้นแล้วเข็นฝ้ายไปถึงครึ่งหนึ่งจนเลิก ทำอยู่อย่างนี้ประมาณ 4-5 เดือน ก็จะได้ฝ้ายพอที่จะทอเป็นผ้า ใช้นุ่งห่มภายในครอบครัวได้ หรืออาจจะจำหน่ายก็มี ในการลงช่วงนี้ จะมีชายหนุ่มมาเล่นหัวพูดเกี้ยวพาราสีอยู่ด้วย เป็นการเลือกคู่ครองไปในตัว การลงช่วงถือเป็นประเพณีอันดีของคนอีสานโบราณ จะได้นำคำพูดเกี้ยวพาราสีของคนโบราณที่เรียกว่า “คำผญา” หรือ “ผญาเครือ” (ปรีชา พิณทอง, 2542, เล่ม 11 หน้า 3876-3877)

ภาพที่ 4-27 ภาพการลงช่วงของหญิงสาวชาวบ้าน โดยจะมีชายหนุ่มมาเกี่ยวพาราสี
(วัดโพธาราม)

2.4 ประเพณีฮตสรง

ฮตสรงหรือออกเสียงว่า หตสรง เป็นการสงน้ำพิเศษโดยปกติใช้กับพระภิกษุเพื่อเป็นการเลือนยศศักดิ์ให้แก่สงฆ์ตามประเพณีของชาวอีสานแต่เดิมซึ่งชาวบ้านเป็นผู้เลือกสงฆ์เอง นอกจากนี้แล้วการฮตสรงก็ใช้กับผู้ที่มีศักดิ์สูง เช่น พระมหากษัตริย์ ดังในสุปแต้มที่วัดสระบัวแก้ว เป็นภาพการฮตสรงพระลักพระราม

ภาพที่ 4-28 ภาพการสดสรง (วัดสระบัวแก้ว)

ภาพที่ 4-29 ภาพการสดสรง (วัดป่าไร่)

ภาพที่ 4-30 ภาพการฮวดสง (วัดโพธาราม)

เครื่องประกอบการฮวดสง ได้แก่

1. โส้ฮวด หรือฮางฮวด คือ รวงสำหรับรดน้ำ ตั้งหันหน้าไปทางทิศตะวันออกสร้างด้วยไม้ขุดทั้งต้นเป็นรูปพญานาคมีหัวนาคและหางนาค ที่ตรงคอกนาคเจาะเป็นรูกลม ๆ สำหรับให้น้ำไหลลงที่ตรงนั้น ที่ท้องรวงเอาเหล็กกลม ๆ ทำเป็นราวเทียน
2. เทียนกิ่ง 3 คู่ เทียนกาบ 3 คู่ ติดไว้ที่ราวเทียนสำหรับจุดบูชาเมื่อเวลาหลังน้ำ
3. บายศรี 1 คู่ มีเทียนอาด (เทียนไชย) บักที่บายศรีข้างละ 1 ช้ายขวา
4. น้ำหอมที่จะฮวดสง คนที่จะมารดต่างถือกันมา เจ้านายขุนนางเอาใส่มาในหอยสังข์ ราษฎรเอาใส่หม้อดินเผาใหม่

ในพิธีฮวดสง เขาจะเอาฮางฮวดไปตั้งที่กลางแจ้ง ปลุกศาลเพียงตาไว้ 2 ข้าง สำหรับตั้งบายศรีและปลุกต้นกล้วยบริเวณโรงพิธี ผู้ที่จะเข้าพิธีฮวดนั่งอยู่ใต้รางตรงคอกนาค พระภิกษุหรือบุคคลผู้มีอาวุโสสูงสุดเป็นผู้นำฝูงชน คนอื่น ๆ เข้าไปเกาะจีวรพระเป็นหมู่แล้วพากันเทน้ำหอมลงที่ฮางฮวด

ภาพที่ 4-31 ภาพฮางฮตเก็บไว้ในลิ้ม
(วัดประตูลี้)

ภาพที่ 4-32 ภาพฮางฮต เก็บไว้บริเวณลิ้มหลัง
เก่า (วัดมาลาภิรมย์)

ภาพที่ 4-33 ฮางฮตสง (รางรดสง) ถูกจัดเตรียมเพื่อทำพิธีฮตสง

ภาพที่ 4-34 คณะสงฆ์และชาวบ้านร่วมกันฮตสง

ภาพที่ 4-35 พระสงฆ์นั่งทำพิธีฮตสรงได้อย่างฮต

(ภาพถ่ายเมื่อวันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ. 2554 ณ บ้านกุดกว้าง ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมืองจังหวัดขอนแก่น)

การเลื่อนสมณศักดิ์พระภิกษุสงฆ์

การจัดตำแหน่งสมณศักดิ์พระภิกษุสงฆ์ของชาวอีสานสมัยอิทธิพลราชธานีไทยนั้น ไม่ได้จัดทำเนียบตำแหน่งสมณศักดิ์ตามแบบพระสงฆ์ส่วนกลาง นั่นคือยังใช้สมณศักดิ์ตามแบบของอาณาจักรล้านช้างที่จัดทำเนียบสมณศักดิ์ไว้ ดังนี้

1. สัวเริง คือ พระภิกษุสามเณร ที่ได้รับเถราภิเษกฮตสรง ครั้งที่ 1
2. ซา คือ พระภิกษุสามเณร ที่ได้รับเถราภิเษกฮตสรง ครั้งที่ 2
3. คู (ครู) คือ พระภิกษุสามเณร ที่ได้รับเถราภิเษกฮตสรง ครั้งที่ 3
4. คูหลักคำหรือหัวครูหลักคำ คือ พระภิกษุที่ได้รับเถราภิเษกฮตสรง ครั้งที่ 4
5. ครูลูกแก้ว หรือหัวครูลูกแก้ว คือ พระภิกษุที่ได้รับเถราภิเษกฮตสรง ครั้งที่ 5
6. คูยอดแก้ว หรือหัวคูยอดแก้ว คือ ได้รับเถราภิเษกฮตสรง ครั้งที่ 6

เมื่อพระภิกษุสามเณรบวชเรียนไปได้ระยะหนึ่งจนสามารถท่องมนต์เจ็ดตำนาน สวดพระปาติโมกข์ เรียนภาษาบาลีถึงขั้นตอนหนึ่ง ๆ ชาวบ้าน มักนายกวัด เจ้าบ้านผ่านเมืองก็จะจัดพิธีฮตสรงให้พระภิกษุสามเณรรูปนั้น ๆ เพื่อที่จะเลื่อนสมณศักดิ์ไปอีกกระดับหนึ่ง แต่กระนั้นก็ตามพระสงฆ์สามเณรที่จะได้รับพิธีเถราภิเษกฮตสรงนั้น ต้องมีจริยวัตรอันดีงาม ชาวบ้านเลื่อมใสศรัทธา และต้องขยันหมั่นเพียรศึกษาพระธรรมวินัย และศึกษาคัมภีร์ได้ตามลำดับที่กำหนดไว้ จึงจะได้เลื่อนสมณศักดิ์

ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าสังคมจะควบคุมจริยวัตรของพระภิกษุสงฆ์ด้วย เพราะชาวบ้านมีความใกล้ชิดกับวัดจึงรู้ว่าพระภิกษุรูปใดมีจริยวัตรดีงาม และขยันหมั่นเพียรในการศึกษา พระธรรมวินัย สมควรแก่การเคารพเชิด ส่วนพระภิกษุที่นอกคอกประพฤติผิดพระวินัยเป็นอาชญา ชาวบ้านจะรู้กันทั่วไปในสังคมเล็ก ๆ นั้น ฉะนั้นพระภิกษุรูปดังกล่าวจึงไม่ได้รับเคารพเชิดสวดสรรเพียรเพื่อเลื่อนสมณศักดิ์ (ต่างกับปัจจุบัน ที่ส่วนกลางมีอำนาจเลื่อนสมณศักดิ์ แต่ชาวบ้านที่อยู่ใกล้วัด รู้เห็นพฤติกรรมของพระสงฆ์อย่างดีไม่มีสิทธิ์มีเสียงในการเลื่อนสมณศักดิ์ จึงพบว่ามีกรณีพิพลาติดกันอยู่เนือง ๆ)

ธรรมเนียมในการเลื่อนสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ โดยชาวบ้านมีส่วนรู้เห็นในการเคารพเชิดสวดสรรเพียรได้กระทำมาโดยต่อเนื่อง นับตั้งแต่สมัยอิทธิพลอาณาจักรล้านช้าง และสมัยอิทธิพลราชธานีไทย จนถึงเมื่อสมัยปฏิรูปการปกครองหัวเมืองและได้ส่งข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลไปกำกับราชการตามหัวเมืองในภาคอีสาน ประกอบกับพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย ได้แพร่เข้าไปยังมณฑลอุบลราชธานี สร้างวัดสุปฏิหารารามเป็นอารามของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายที่จังหวัดอุบลราชธานีในครั้งนั้น จนถึง พ.ศ. 2456 พระราชมนู (อ้วน ตีสุโธ ซึ่งภายหลังได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งสมณศักดิ์เป็น สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า) ได้มาดำรงตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลอุบลราชธานี เห็นว่าการเลื่อนสมณศักดิ์แบบธรรมเนียมอีสานเริ่มพัวพันเกี่ยวกันใหญ่ ชาวบ้านก็สามารถเลื่อนสมณศักดิ์พระภิกษุได้โดยไม่มีขอบเขตจำกัด

เมื่อครั้งพระยาวิเศษสิงหนาท (ปั่ว บุณนาค) ผู้รั้งสมุหเทศาภิบาลมณฑลอุบลราชธานี ฝ่ายคณะสงฆ์และฝ่ายกรมการมณฑล ได้ประชุมปรึกษาเรื่องการบริหารและทำนุบำรุงกิจการพระศาสนาในมณฑลอุบลราชธานี เมื่อวันที่ 9 เมษายน พ.ศ. 2456 ณ ศาลากลางมณฑล สรุปว่า

“ตามข้อประกาศนี้ (ประกาศเคารพเชิดสวดสรรเพียร) ได้ความว่าเป็นของครั้งเจ้าผู้ครองเวียงจันทน์ทำขึ้นไว้สำหรับเป็นประเพณีแต่งตั้งสมณศักดิ์ และพร้อมด้วยเจ้าครองเวียงจันทน์รู้เห็นด้วย แต่ชาวเราไปเก็บเอามาใช้จนพัวพันไปถึงราษฎรโดยมากก็แต่งตั้งสมณศักดิ์ได้ โดยความเข้าใจผิด ที่คิดห้ามเสียคราวนี้ ก็เป็นการสมควรมาก”

นับแต่นั้นมาธรรมเนียมเคารพเชิดสวดสรรเพียรแบบล้านช้างก็เลิกไป และมณฑลอื่น ๆ ในภาคอีสานก็ใช้ประกาศของมณฑลอุบลราชธานี ยกเลิกตำแหน่งสมณศักดิ์แบบ

จารีต และการแต่งตั้งสมณศักดิ์จากส่วนกลางก็ได้นำไปใช้ในภาคอีสานสืบต่อมา (ธวัช ปุณโณทก, 2542, หน้า 3190-3191)

2.5 แห่พระเวส (แห่พระเวสสันดร)

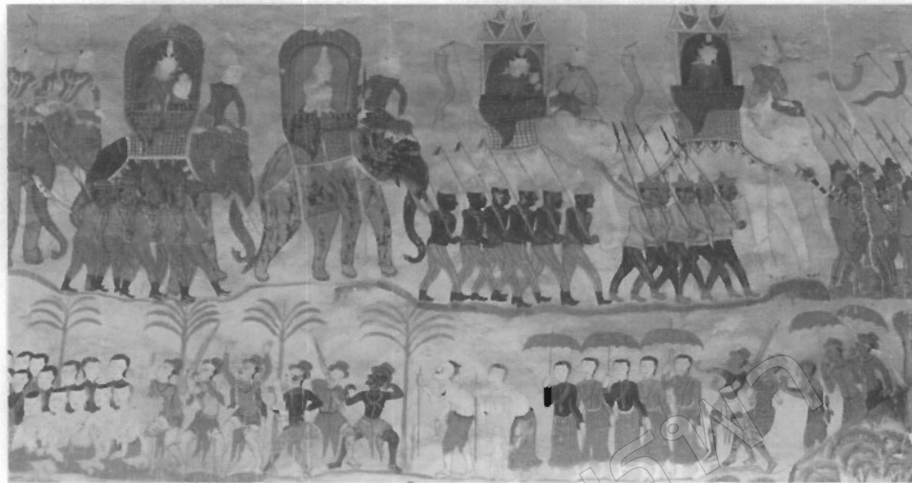
จากที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 2 บุญพระเวส ในบุญเดือน 4 ถือเป็นประเพณีในฮีตสิบสองของชาวอีสานที่ยังยึดถือปฏิบัติกันมา พิธีแห่พระเวสเข้าเมืองนี้ จัดขึ้นก่อนวันเทศน์มหาชาติ 1 วัน คือวันมื่อโฮม เพราะชาวบ้านอีสานโบราณเชื่อว่าในการเทศน์มหาชาตินั้นต้องเชิญพระเวสสันดรเข้าสู่เมืองก่อน เพราะพระองค์ถูกเนรเทศไปอยู่เขาวงกต จึงต้องจัดขบวนไปรับเสด็จแห่แห่นเข้าเมืองอย่างสมเกียรติ

พิธีการจะเริ่มตั้งแต่บ่ายโมง พระสงฆ์ถือกลองโฮม ชาวบ้านจะมารวมกันที่บริเวณวัด ตระเตรียมอุปกรณ์ในพิธีดังกล่าว เดินทางไปยังป่าหรือสถานที่สมมติว่าเป็นเขาวงกตที่ประทับของพระเวสสันดรขบวนแห่พระเวสส์เข้าเมืองจัดกันหลายแบบ นั่นคือบางท้องถิ่นก็นิมนต์พระเถระชั้นผู้ใหญ่ขึ้นเสลี่ยงหามมีเครื่องสักการบูชา (สมมติแทนพระเวสสันดร) บางท้องถิ่นก็จัดหาผู้อาวุโสแต่งกายเป็นพระเวสสันดร พระมัทรี และกัณหาชालีด้วย แห่แห่นด้วยฉิ่ง ฉาบ กลองยาว แคน ซึ่ง แต่โดยทั่วไปจะจัดแบบง่าย ๆ คือ นำผ้าพระเวสส์ (ผ้าพระภฏที่วาดรูปเรื่องพระเวสสันดรชาดก) ไปแห่แห่นแทนพระเวสสันดร

การแห่พระเวสสันดรนี้ เป็นขั้นตอนหนึ่งที่แสดงถึงความสามัคคี และสนุกสนานของชาวบ้าน นั่นคือ มีการฟ้อนรำนำหน้าประกอบด้วยเสียงดนตรี กว่าขบวนแห่พระเวสส์จะมาถึงศาลาการเปรียญที่ใช้เป็นสถานที่เทศน์มหาชาติ ก็มีคำพ้อดี (ธวัช ปุณโณทก, 2542, เล่ม 15 หน้า 5132)

ภาพที่ 4-36 ภาพขบวนแห่พระเวสสันดรเข้าเมือง (วัดกลางมิ่งเมือง)

ภาพที่ 4-37 ภาพขบวนแห่พระเวสสันดรเข้าเมือง (วัดป่าไร่)

ภาพที่ 4-38 ภาพขบวนแห่พระเวสสันดรเข้าเมือง (วัดสวนวาริพัฒนาราม)

ภาพที่ 4-39 ขบวนแห่พระเวสสันดรเข้าเมืองของชาวอีสานในปัจจุบัน

2.6 พิธีรักษาโรค

พิธีรักษาโรคที่ปรากฏในรูปแต้มจะพบไม่มากนัก อาจจะด้วยความเชื่อ หรือวิธีการที่แตกต่างกันไปบ้าง จึงปรากฏพิธีการรักษาในแต่ละที่มีมีความแตกต่างกันไป เช่น การรักษาโรคที่วัดโพธารามปรากฏพิธีกรรมที่รูปชายหญิงไปหาหญิงชราที่เป็นคนทำพิธีเรียกว่าแม่ดหรือร่างทรง มีอักษรธรรมกำกับว่า “ผีมดบัวโอย” และอีกรูปหนึ่งเป็นกลุ่มชายหนุ่มรับขันน้ำมนต์จากชายชราไปลูบศีรษะ ที่วัดป่าไร่มีรูปสามภรรยานำลูกไปหาพระ ในการรักษาอาการป่วยใช้นั้นจะมีพิธีล่ำส่อง หรือละทรง ลำผีให้ ลำผีแทน แล้วแต่แต่ละท้องถิ่นจะเรียก หมอลำผีฟ้าจะตั้งเครื่องเช่นบวงสรวงพญาแถนหรือผีฟ้า เครื่องเช่นเรียกว่า คาย มีกรวยใส่ดอกไม้ 5 หรือ 8 อัน รูปเทียน 5 เล่ม เงินยกครู 6 สลึง เหล้า 1 ขวด ไข่ 1 ฟอง แพรขาวและผ้าซิ่นอย่างละผืน หมอลำจะคุกเข่าหน้าเครื่องเช่นประนมมือและกล่าวคำอ้อนวอนอันเชิญผีฟ้า (สุมาลี เอกชนนิยม, 2548, หน้า 76)

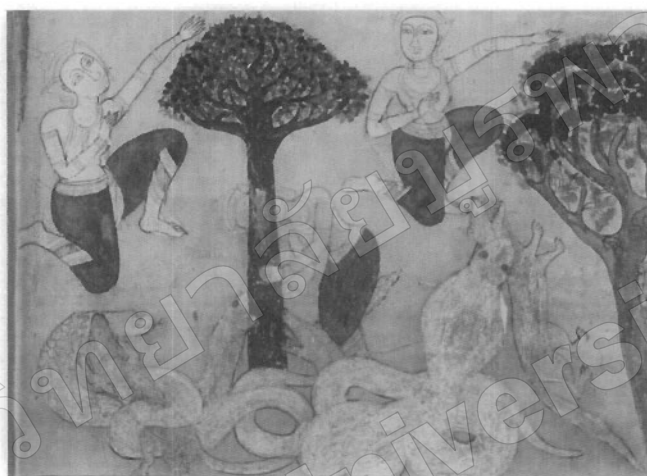

ภาพที่ 4-40 การทำพิธีผีมดบัวโอย (วัดป่าไร่)

ภาพที่ 4-41 การทำพิธีรักษาโรคกับร่างทรง (วัดโพธาราม)

นอกจากนี้ที่วัดบ้านยาง ยังพบภาพงูเห่ากับพังพอนกัดกัน งูกัดพังพอนตายงูเห่าก็
 เลื้อยไปเคี้ยวเปลือกต้นตูมกาขาวมาพ่นใส่พังพอน พังพอนพินขึ้นมาสู้กันต่อ พอถึงเวลาพังพอนกัด
 งูตาย พังพอนก็ไปเคี้ยวเปลือกต้นตูมกาขาวมาพ่นใส่ งูก็พินขึ้นมา กัดกันต่อผลัดกันแพ้ ผลัดกัน
 ชนะวนเวียนอยู่อย่างนี้ ภาพนี้ไม่เพียงแต่สะท้อนนิทานพื้นบ้าน ที่เล่ากันมาในท้องถิ่นอีสาน ยัง
 แสดงให้เห็นภูมิปัญญาในการสืบทอดด้านสมุนไพร ผ่านภาพและนิทานพื้นบ้าน “ต้นตูมกาขาว”

ภาพที่ 4-42 ภาพต้นตูมกาขาว (วัดบ้านยาง)

ตามพระราชกฤษฎีกา พ.ศ. 2530 กำหนดเป็นไม้หวงห้ามพิเศษ (ประเภท ข.)
 ลำดับที่ 12 ตูมกาขาวเป็นสมุนไพรประจำถิ่นทางภาคอีสานมีมากในป่าเต็งรังหรือป่าแดง เป็นไม้
 ยืนต้นขนาดใหญ่สูงได้ถึง 25 เมตร ผลขนาดเท่ามะตูม ลูกที่สุกกินเนื้อได้ แต่ห้ามกินเม็ดเพราะ
 เมล็ดมีพิษทำให้เมาถึงตายได้ ชาวบ้านนิยมใช้ไม้จากต้นตูมกาขาวมาทำฟืนและเผาถ่าน เนื่องจากให้
 ไฟแรงในการหุงต้ม ส่วนการใช้ประโยชน์ทางยาแพร่หลายในภาคอีสาน โดยใช้เปลือกฝนกับน้ำทา
 แผลงูกัด พร้อมฝนให้กินมีฤทธิ์เบื่อเมาใช้แก้พิษงูด้วย ใช้ทั้งคนและสัตว์ เช่น วัว ควาย เป็นต้น
 เปลือกดิบของผลตูมกาใช้ทำตะเกียง โดยควักเนื้อด้านในผลออก เหลือเฉพาะส่วนที่เป็นเปลือก
 แข็ง แล้วนำเอาน้ำมันที่ได้จากเครื่องหอมมากแตกใส่ ใช้ฝ้ายทำเป็นไส้จุดไฟเมื่อถูกความร้อนจะมีกลิ่น
 หอมระเหยจากเครื่องหอมแตก นอกจากนี้ตำรับยาพื้นบ้านอีสานยังพบว่าน้ำมันจากเครื่องหอม
 แตกใช้ทาถูกล้ามเนื้อเพื่อทำให้กล้ามเนื้อคลายตัวได้ด้วย

3. การละเล่น

การละเล่นที่พบมากที่สุดในสุโขทัย โดยส่วนใหญ่จะเป็นการละเล่นของผู้ชาย โดยเขียนประกอบไว้กับเรื่องราวต่าง ๆ ที่พบในสุโขทัยคือ การละเล่น "หัวล้านชนกัน"

ในภาคอีสานการเล่นหัวล้านชนกันนิยมเล่นในงานนักขัตฤกษ์ โดยเฉพาะในเทศกาลสงกรานต์ ชาวอีสานมักอ้างว่า การเล่นชนิดนี้มีที่มาจากเรื่อง "เชียงเมี่ยง" ตอนพญานาคหัวล้านเอาบ้านเมือง ในเรื่องเชียงเมี่ยงตอนนี้มีควมว่า พญานาคีส่งคนมาท้าพนันชนหัวล้าน พญาทะวาลีผู้ครองเมืองทวารวดีสนใจไม่รู้จะหาหัวล้านที่ไหนมาแข่งกับหัวล้านเมืองปัตตานี เชียงเมี่ยงอาสาโดยใช้ปัญญาเอาชนะหัวล้านเมืองปัตตานี ออกอุบายข่มขวัญคู่ต่อสู้ให้กลัวเสียแต่ต้น โดยเชียงเมี่ยงหาคนหัวล้านมาคนหนึ่ง แกล้งพาหัวล้านอาบน้ำริมท่าที่ลำภาเมืองปัตตานีจอดทอดสมออยู่ตรงริมน้ำ เชียงเมี่ยงให้คนตัดต้นกล้วยไปฝังไว้เป็นแถว ๆ ตัวคนหัวล้านให้สวมเสื้อดำตัวใหญ่ข้างในยัดหนุน ยัดเศษผ้าเต็มไปหมดจนดูตัวใหญ่น่าเกรงขาม แล้วให้พาคนหัวล้านลงไปอาบน้ำโดยเอาเชือกกลมมิดคนลงไป เชือกนั้นทำจากเศษผ้าพันเข้าด้วยกันทาสีดำ มองเผิน ๆ จะนึกว่าเป็นเชือกหนึ่งเส้นใหญ่ เมื่อไปถึงริมน้ำก็แกล้งทำเป็นเอาเชือกผูกไว้กับต้นกล้วย 7 ต้น นายหัวล้านก็แกล้งทำกิริยาฮึดฮัดเหมือนตกมัน สะบัดหลุดจากเชือกแล้วถอนต้นกล้วยขึ้นอย่างง่ายดาย หัวล้านเมืองปัตตานีอยู่บนลำภาเห็นดังนั้นก็ตกใจกลัวไม่ยอมต่อสู้ด้วย พญานาคจึงยกลำภากลับไป เมืองทวารวดีก็รอดเพราะปัญญาของเชียงเมี่ยง

นอกเหนือจากการละเล่น ในบางท้องที่หัวล้านชนกันยังเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมขอฝนอีกด้วย (ไพโรจน์ สโมสร, 2532, หน้า 101)

ภาพที่ 4-43 ภาพการละเล่นหัวล้านชนกัน (วัดกลางมิ่งเมือง)

ภาพที่ 4-44 ภาพการละเล่นหัวล้านชนกัน (วัดจักรวาฬภูมิพิณิจ)

ภาพที่ 4-45 ภาพการละเล่นหัวล้านชนกัน (วัดตาลเรีอง)

ภาพที่ 4-46 ภาพการละเล่นหัวล้านชนกัน (วัดบ้านยาง)

ภาพที่ 4-47 ภาพการเล่นหัวล้านชนกัน (วัดบ้านลาน)

ภาพที่ 4-48 ภาพการเล่นหัวล้านชนกัน (วัดอุดมประชาราษฎร์)

4. เครื่องดนตรี

การเล่นดนตรีของชาวไทยอีสาน และชาวลาวในประเทศลาวแบ่งตามลักษณะการเล่นได้เป็น 2 ประเภท คือ การเล่นเดี่ยว การประประสมวง

การเล่นเดี่ยว ได้แก่ การเล่นเครื่องดนตรีเพียงชิ้นเดียว เป็นการเล่นเพื่อสนองอารมณ์ส่วนตัว เช่น ในยามเกี่ยวพาราดี หรือบรรเลงเพื่อขับกล่อมช้างแก้ว

เครื่องดนตรีของชาวไทยอีสานและชาวลาว แบ่งตามตามชนิดของเครื่องดนตรี ได้

ดังนี้

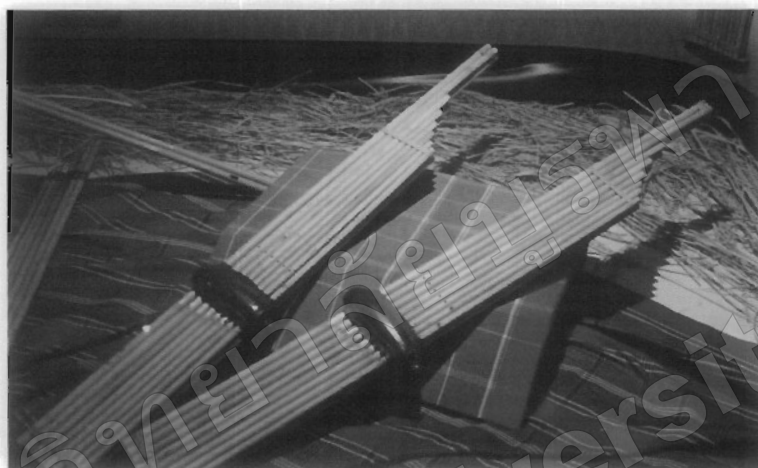
เครื่องเป่า ได้แก่ ขลุ่ย (ขลุ่ย) ปี่ แคน หรือ ด้

เครื่องตี ได้แก่ ขอฮู้ ขอฮู้ (ขอด้วง) ขอบั้ง

เครื่องตี ได้แก่ นางนาค ลาดนาค (ระนาด) ฆ้องวง กลองสองหน้า ตะโพน จึง

เครื่องดีด ได้แก่ พิณ ซุง พิณเพียะ (พิณน้ำเต้า)

โดยปกติเครื่องดนตรีที่ชาวบ้านอีสานนิยม ที่สุดได้แก่ แคน เป็นเครื่องดนตรีที่นิยมเล่นในทุกโอกาส ในอีสานสมัยก่อนว่ากันว่าชายหนุ่มทุกคนจะต้องเป่าแคนเป็น อย่างน้อยก็เอาไว้เป่าเล่นแก้เหงาเวลาเลี้ยงควายอยู่คนเดียว แต่ที่ต้องเล่นกันอย่างจริงจังก็เพราะต้องการไปเล่นสาว (เกี่ยวสาว)

ภาพที่ 4-49 ภาพแคน ดนตรีพื้นเมืองอีสาน

ภาพที่ 4-50 ภาพหนุ่มอีสานเป่าแคนเกี่ยวสาว (วัดสระบัวแก้ว)

ภาพที่ 4-51 ภาพการเป่าแคน (วัดใต้สูงยาง)

ภาพที่ 4-52 ภาพการเป่าแคน (วัดป่าเรไร)

การประสมวง เป็นการบรรเลงเป็นวง ของราชสำนักแบ่งออกเป็น 2 ชนิด ได้แก่
 เสพน้อยและเสพใหญ่ เสพน้อยหรือมโหรี เป็นการบรรเลงวงเล็ก ประกอบด้วย ลางนาค ข้องวง
 และแคนใช้เล่นในโอกาสทั่วไป ส่วนเสพใหญ่ มีเครื่องดนตรีเหมือนเสพน้อย แต่เพิ่มกลองใหญ่
 และปี่ ใช้บรรเลงในพิธีหลวงและพิธีทางศาสนา

ภาพที่ 4-53 ภาพวงมโหรี เล่นประกอบพิธี (วัดโพธาราม)

ภาพที่ 4-54 ภาพวงมโหรี (วัดไชยศรี)

ภาพที่ 4-55 ภาพวงมโหรี (วัดสระบัวแก้ว)

ภาพที่ 4-56 ภาพวงมโหรี (วัดสวนวาริพัฒนาราม)

ภาพที่ 4-57 ภาพวงมโหรีเล่นประกอบในขบวน (วัดบ้านยาง)

ภาพนี้เป็นภาพขบวนแห่พะเหวด (พระเวสสันดร) เข้าเมือง ปรางค์อยู่ด้านหน้าลิมวัดบ้านยาง แสดงภาพให้เห็นถึงวิถีชีวิตชาวบ้านยาง เวลาจัดงานบุญประเพณีต่าง ๆ จะนิยมนำวง